

УДК 340.1

*Глин Любомир Михайлович,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОСПРИЙНЯТТЯ УКРАЇНЦІВ ПОЧИНАЮЧИ З СЕРЕДИНИ XIX СТ.

У статті розкривається зміст правосприйняття українців починаючи з другої половини XIX ст. Основний акцент здійснюється на тому, що не зважаючи на зміну суспільно-політичної ситуації, політичних режимів та правових систем, українське правосприйняття можна класифікувати як традиційне, оскільки в його основу поставлені норми моралі, етики та почуття соціальної справедливості. Характерною рисою традиційного правосприйняття українців є система вимог до держави та до політичного керівництва, як таких, що відповідають за рівень соціально-економічного благоденства та загального рівня добробуту населення.

Ключові слова: правосприйняття, праворозуміння, правова культура, право, правова система, політичний режим.

Постановка проблеми. У сучасній правосвідомості українців спостерігається постійне протистояння і пошук кращих політичних і правових рішень, які насамперед мають покращити рівень соціального добробуту. Ця боротьба супроводжується загостреним почуттям справедливості, яке активізується як правило під впливом зовнішніх факторів. Правосприйняття будучи складним процесом пройшло у свідомості пересічних громадян тривалу еволюцію, проаналізувати яку ми і спробуємо в нашому дослідженні. Еволюцію рівня сприйняття права ми пропонуємо розглядати з середини XIX ст., коли чітко було сформовано поняття нації та її ототожнення з конкретною державою, до сьогодення, коли право є атрибутом організації нації, а нація є складовою сучасної української правової ідеології.

В наш час, правосприйняття, а відповідно і праворозуміння пересічних громадян асоціюється виключно із діями держави відносно забезпечення рівня політичних, соціальних, культурних та національних свобод. Ідея досягнення соціального та індивідуального добробуту є домінуючою, а держава перетворюється з форми організації суспільства в уособлену річ, яка має зобов'язання перед громадянами. Така ситуація є свідченням низької правової культури українців та не усвідомлення того, що кожен громадянин також володіє рядом зобов'язань перед державою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження системи правосприйняття є не новою для вітчизняної теоретико-правової науки. Впродовж останніх років нагромаджено значний масив наукових праць у яких розкриваються засади правосприйняття, його вплив на правову систему та на процеси державотворення.

Разом з тим, вивчення традиційності правосприйняття українців впродовж останніх півтора століття, є недослідженим. Висвітлення ключових аспектів правової культури

українців та їхнього рівня сприйняття права, зобов'язань держави перед населенням і відповідно власних правових обов'язків.

Методологічною основою нашого дослідження стали праці вітчизняних та зарубіжних дослідників О. В. Зайчука, М. І. Козюбри, Н. М. Оніщенко, Ю. С. Шемшученка та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є науковий аналіз еволюції правосприйняття українців починаючи з середини ХІХ ст. та впливу цього процесу на розвиток ідеї національного державотворення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для об'єктивності розкриття поставлених перед нами завдань, слід розкрити зміст поняття традиційності та його взаємозв'язок з праворозумінням, а також інший категоріально-понятійний апарат. У правовій науці використовується поняття «традиційне право», яке базується на неписаній і давній традиції або сформованому протягом тривалого часу звичаї. Тобто традиційне право є звичаєвим правом. В нашому дослідженні поняття традиційності вживається в іншому розумінні. Власне традиційними ми вважаємо ті світоглядні підходи до розуміння права, які залишилися без змін не зважаючи на зміну суспільно-політичних, культурних та інших умов. Така традиційність може, на нашу думку, застосовуватися по відношенню до права і правосвідомості в плані аналізу історико-правової ретроспективи і корпоративіського підходу до розкриття рівня правової культури населення країни, а також суспільної правосвідомості.

Відповідно до цього слід також визначити взаємозв'язок між поняттями традиційність, право, правосвідомість, праворозуміння та правова культура.

У контексті дослідження традиційності правосприйняття, поняття право слід розглядати, як явище, що пов'язане з конкретним буттям, функціонує в глибинах життя, рухається у часі і змінюється разом з ним [4, с. 118]. Таке визначення надзвичайно влучно відображає рівень еволюції самого права і його сприйняття з боку людей. Звісно, що еволюційність не зовсім передбачає поняття традиційності, оскільки оперує постійною зміною, як соціально-економічних так і суспільно-політичних чинників, що впливають на зміст права. Одночасно, традиційність в цьому аспекті проявляється через дотримання цілого ряду цінностей. М. І. Козюбра виділяє категорію «вічних» цінностей – ідеали справедливості, свободи, рівності [2, с. 11]. Він одночасно вказує, що такі цінності також змінюються, особливо під впливом цивілізаційних, релігійних, моральних, національних та міжнародних чинників [2, с. 11].

Однак, для українського правосприйняття наведені вище чинники є традиційними за своєю суттю, оскільки цивілізаційність проявляється через дотримання історико-правової спадщини, побудови традиції національної державності від Київської Русі, а відповідно і збереження «місії» розвитку національної держави. В середині ХІХ ст., сформувався для українців ще один важливий чинник – національний. Саме тоді населення нашої країни, не зважаючи до складу якої держави належало, почало ідентифікувати себе як українці, особливо цікавою була ситуація в Галичині, де населення ідентифікувало себе як русини, тобто чітко дотримуючись власної цивілізаційної «місії». Консолідуючим фактором виступив «Кобзар» Т.Шевченка, стрімка популярність якого у Галичині, а згодом і діяльність М.Грушевського прищепили місцевому населенню самоназву «українці».

Власне з другої половини ХІХ ст. коли сформувалася чітка національна самоідентифікація українців, активізувався міжнаціональний чинник, який часто виступав каталізатором національно-політичного руху. Знову ж таки, найяскравіше він проявився у

Галичини, де за умови перебування краю в складі Австро-Угорщини, в краї компактно проживали українці та поляки. Більше того, край чітко ділився а національним принципом: Східна Галичина – українська, Західна – польська. Складність зумовлювалася тим, що політична влада в краї належала полякам, що відповідно обґрунтовувало їхні претензії на обидві частини краю. Натомість українці, домагалися від австрійської влади широких політичних та культурних прав, аж до національної автономії, не претендуючи при цьому на Західну Галичину. Польський національний рух розвивався значно інтенсивніше і володів вагомою правовою традицією, мав підтримку серед європейського політикуму, а також вагоме лоббі у Відні. Українці, орієнтуючись на політично сильніших поляків змогли сформувані комплекс ідентифікуючих чинників політичної нації. Така самоідентифікація стала традиційною і на початку ХХ ст. отримавши відображення у формуванні концепції соборності українських земель (ідеї соборності і самостійності розвивалися одночасно у Галичині та Наддніпрянщині, а у часники цього руху підтримували тісні зв'язки між собою, що дозволяє говорити про дотримання цивілізаційного чиннику).

Варто також зауважити, що з другої половини ХІХ ст. по сьогоднішній день, наша держава, а відповідно й українці зазнали цілого ряду кризових і революційних періодів, які також зробили відбиток на традиційності правосприйняття. Слушною в цьому контексті є думка Н. М. Оніщенко, що саме кризові явища в житті суспільства характеризуються переосмисленням минулих і розвитком нових ідей, покладених в основу реформування суспільних відносин [4, с. 118]. Однак, для вітчизняної державно-правової традиції, кризові явища не лише трансформували суспільство і суспільні відносини, а й сформували своєрідних архетип праворозуміння, який можна класифікувати як традиційний. Прикладом цього можуть бути події української демократичної революції 1917-1921 рр. Попри загальну поразку визвольних змагань, було сформовано концепцію національної держави з урахуванням, як цивілізаційного так і національного і міжнаціонального чинників.

Визначаючи традиційність правосвідомості, то вона, так як і право ґрунтується на еволюційному підході, оскільки в «суспільстві постійно зростає пізнавальний інтерес до права і правових інститутів, змінюється ставлення до права як механізму безконфліктної реалізації своїх інтересів у сучасному світі» [1, с. 145]. В цьому ракурсі і право набуває конкретних рис, підвищується інтерес до правової освіти, правової культури та інформації. Власне посилений інтерес до інформації є традиційним чинником у контексті розвитку праворозуміння. Ми не зовсім погоджуємося з твердженням, що в сучасній соціокультурній ситуації в Україні, правосвідомість не підкріплюється правовою традицією, а в масовій свідомості право не є безумовною цінністю [1, с. 145-146].

На нашу думку, для українців властива не скільки правова традиція, як нагромадження законів і приписів, що усталені протягом конкретного часу. Традиційність правосприйняття українців прослідковується у механізмах забезпечення власних прав і свобод. Таким традиційним механізмом слід вважати масовий суспільний спротив, або революційність. За останні 150 років українці взяли участь в кількох революційних рухах, більше того, впродовж останнього чверть століття, в нашій країні відбулося принаймні три масові суспільні виступи, до яких ми застосовуємо етимологію поняття «революція» – «революція на граніті», «Помаранчева революція» та «революція Гідності». На нашу думку, термін революції не зовсім відповідає тим процесам, які мали місце впродовж останніх років, революційними є події 1917-1921 рр., коли дійсно відбувалися докорінні зміни політичних режимів та державного устрою. Зміни, які відбувалися в ході

«революційних» змін періоду незалежності, призводили до зміни політичного ладу умовно, оскільки зміни політичної кон'юнктури не супроводжувалися реальною зміною політичної еліти та підходами до організації державної влади. Власне аналізуючи зміст української традиції до «політичної революційності», слід зауважити, що саме революційність є традиційним змістом національного правосприйняття. Причиною такого розуміння є те, що зважаючи на низький рівень правової культури українців, саме революційність розглядається як основний засіб до досягнення власних правових вимог. Склалася надзвичайно несприятлива ситуація, коли пересічний українець, як основний споживач правової культури розглядає саме механізм революційної боротьби, як засіб задоволення власних політичних, соціальних та інших потреб, при цьому часто нехтуючи суспільною правосвідомістю та заперечуючи власні зобов'язання перед державою.

Причиною такої ситуації є власне домінування емоційності в українській правосвідомості, що не зовсім відповідає змісту останньої. За своєю природою правосвідомість – це усвідомлення права, а не почуття, емоція чи інстинкт, це – необхідний засіб створення та розвитку законодавства [1, с. 147]. Якщо прослідкувати еволюцію правосприйняття українців починаючи з другої половини XIX ст. то можемо побачити домінування саме емоційної складової. Можливо саме це було причиною багатьох поразок і прорахунків на шляху до національного державотворення. В роки незалежності, емоційність стала основною складовою суспільної правосвідомості, що пояснюється низькою правовою культурою населення. Саме низька правова культура є причиною поширення популізму в риториці політики, непослідовність державних реформ у сфері внутрішньої та зовнішньої політики.

Ще одним суттєвим недоліком низької правової культури українців є зростання правового нігілізму. Власне правовий нігілізм являє собою деформований стан правосвідомості особи, суспільства, групи, який характеризується усвідомленим ігноруванням закону, зневажливим ставленням до правових принципів і традицій [1, с. 152]. При цьому правовий нігілізм виключає злочинний намір і є повним антиподом правової культури.

Визначити рівень і ступінь розвитку правового нігілізму серед українського суспільства можливо прослідкувавши тільки розвиток правової культури населення, а точніше – бажання держави у розвитку правової культури серед громадян. Якщо, прослідкувати ситуацію з другої половини XIX ст. то ані Австро-Угорщина, ані Російська імперія не сприяли розвитку правової культури. Абсолютизм виключав можливість залучення широких суспільних мас до реального управління державою. Окремі винятки були в імперії Габсбургів, де конституційно передбачалося існування представницьких органів влади, а населення володіло як пасивним так і активним виборчим правом. Схожа ситуація була і в сфері юридичної освіти.

Революційні події 1917-1921 рр. з огляду на ритмічність зміни форм державної влади, а також військові дії, взагалі не сприяли розвитку правової культури. Більше того, в умовах революційної боротьби населення відстоювало насамперед свої соціальні та майнові права (особливо право на землю). Соціальні і майнові права того часу вважалися традиційними і гарантувалися на підставі правових звичаїв, а тому дії держави, які не сприяли реалізації цих прав викликали спротив та непокору.

Особливо складною правова культура була в період тоталітаризму, що було об'єктивним з огляду на домінування більшовицької ідеології. Політичні права народу обґрунтовувалися гаслами про «диктатуру пролетаріату» та ін. Радянське керівництво не те що не сприяло розвитку правової культури, воно вживало заходів до її свідомого

зниження. Правову культуру радянського періоду мала замінити ідеологія про провідну роль партії та владу народу.

Зі здобуттям незалежності, сформувалися умови для суттєвої зміни в розвитку правової культури. Однак склалася парадоксальна ситуація, коли за зростання кількості випускників юридичних вишів загальний рівень правової культури населення практично не змінювався. Популізм та непослідовність дій влади сприяли до активізації правового нігілізму.

В роки незалежності одним із ключових чинників, що сприяв розвитку правового нігілізму, на думку Н.М. Оніщенко, є велика кількість нормативно-правових актів, що мали неоднакову юридичну силу, не збігалися за часом і за виміром, поширюються на різних суб'єктів і різний територіальний простір [3, с. 82-83]. Це твердження абсолютно слушне по відношенню до сьогодення, оскільки саме такі фактори були ключовими мотивами масових народних виступів останніх років. Тобто сама держава сприяє розвитку правового нігілізму, а заходи, що вживаються нею не є достатніми.

Висновки. Таким чином аналізуючи традиційність правосприйняття українців починаючи з другої половини XIX ст. можемо стверджувати, що вона характеризується такими основними чинниками:

1) одним із основних факторів, який є традиційним для українського правосприйняття є «національність». Для українців фактор національної ідентифікації зумовлений історично, оскільки перебуваючи в складі іноземних держав впродовж останніх століть, саме національне є виявом окремішності, а боротьба на політичні, соціальні та культурні права ґрунтувалася саме на національній складовій. Навіть в наш час, саме національна ідентифікація є фактором політичної свідомості і особливо загострюється в умовах військового конфлікту на Сході України;

2) важливим чинником традиційного правосприйняття є «революційність», яка стала формою суспільного спротиву і одночасно механізмом декларування політичних вимог. Можна стверджувати, що риторика про організацію чергових революцій є формою народного плебіситу (референдуму), офіційні механізми організації якого, а швидше практичної реалізації результатів не є ефективними;

3) складовою вітчизняного правосприйняття є емоційність, яка є одним із чинників активізації масових актів народного спротиву, а з іншого боку свідчить про низький рівень правової культури. Пересічні українці сприймають правові норми, як такі, що суперечать особистим свободам і переконанням, а відповідно не сприяють розвитку соціального та культурного благоденства;

4) одним із негативних складових традиційності правосприйняття українців є низький рівень правової культури населення нашої держави. Правова культура українців вимагає вдосконалення та цілісного, фундаментального підходу до визначення її парадигми та вироблення чіткої державної політики щодо її покращення.

Список використаних джерел

1. Вступ до теорії правових систем : монографія / за заг. ред. О.В. Зайчука, Н.М.Оніщенко. – К. : Видавництво «Юридична думка», 2006. – 432 с.
2. Козюбра М.І. Праворозуміння: поняття, типи та рівні / М. І. Козюбра // Право України. – 2010. – №4. – С. 10-21.
3. Оніщенко Н. М. Кодифікація та інкорпорація як методи систематизації законодавства / Н. М. Оніщенко // Правова держава. – Вип. 8. – К., 1997. – С. 82-87.

4. Принципи рівності у праві: теорія і практика: монографія / передмова акад. НАН України Ю. С. Шемшученка; за заг. ред. Н. М. Оніщенко. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2014. – 380 с.

Ильин Л. М. Эволюция правосприятия украинцами начиная с середины XIX в.

В статье раскрывается содержание понимания правосприятия украинцев начиная со второй половины XIX в. Основной акцент осуществляется на том, что несмотря на смену общественно-политической ситуации, политических режимов и правовых систем, украинское правосприятие можно классифицировать как традиционное, так как в его основу поставлены нормы морали, этики и чувства социальной справедливости. Характерной чертой традиционного правосприятия украинцев является система требований к государству и к политическому руководству, как тех что отвечают за уровень социально-экономического благоденствия и общее благосостояния населения.

Ключевые слова: правосприятие, правопонимание, правовая культура, право, правовая система, политический режим.

Ilyn L. M. Evolution of understanding Ukrainians since the mid XIX century

The article reveals the contents of the understanding of understanding Ukrainians from the second half of the XIX century. The main emphasis is done on the fact that despite the change of socio-political situation, political regimes and legal systems, Ukrainian of understanding can be classified as traditional as it is based put morality, ethics and a sense of social justice. A characteristic feature of traditional of understanding Ukrainians is the system requirements for the state and the political leadership, both those that are responsible for the level of socio-economic prosperity and general welfare of the population.

Key words: understanding, legal thinking, legal culture, law, legal system, political regime.

